

СЕКЦІЯ 1.
МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

УДК 159.922.4

В. Б. Євтух

**РОЛЬ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОГО ТА
СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

У статті проаналізовано етнічну та національну структури українського суспільства, динаміку її розвитку, вплив міжкультурного діалогу на оптимізацію міжетнічної взаємодії.

***Ключові слова:** етнос, нація, міжкультурний діалог, суспільний розвиток.*

Довгий час визначальним фактором у формуванні етнонаціональної ситуації, яка впливала на особистісний розвиток населення України, а також на її суспільний розвиток, був фактор підлеглості й обмеження можливостей розвитку української етнічної спільноти, як і інших спільнот, котрі були на цих територіях майбутньої єдиної української держави. Ця обставина сприяла формуванню міжетнічної солідарності представників різних етнічностей у спротиві асиміляції, часто-густо примусовій, і втраті своєї самобутності. З отриманням Україною незалежності у етнічних спільнот України з'явилися небачені раніше можливості розвитку своєї самобутності. Від початку 1990-х рр. відбуваються чергові зміни у статусі елементів етнонаціональної структури українського суспільства: українці перетворюються у домінуючу етнічну спільноту, а представники інших етносів (принаймні, багаточисельних, з певними потенційними внутрішніми можливостями до самоорганізації) в усталені компоненти цієї структури. Взаємодія цих компонентів з домінуючою більшістю (українцями) виходить на новий рівень. Такий перебіг подій, здавалося б, відкривав можливість для утвердження стандартного і панівного на території колишнього СРСР типу відносин між домінуючою етнічною спільнотою і підлеглими спільнотами, де превалювала тенденція до гомогенізації. Тобто один з варіантів розвитку міг би полягати у перетворенні українського етносу не лише на домінуючий, але й панівний елемент етнонаціональної структури з перспективою на гомогенне в етнічному плані суспільство. Але цього не сталося, хоча настрої «Україна для українців», час від часу зринають у дискусії про майбутній етнонаціональний розвиток держави. Однак, вони не є визначальними і для їхнього циркулювання у сьогоднішній Україні недостатньо ґрунту. Серед

багатьох чинників, які позбавляють перспективу етнокультурної гомогенізації українського суспільства, вирішальне місце має зайняти державна політика у сфері етнонаціонального розвитку.

Отже, одним із визначальних показників, які свідчать про стабільність та толерантність у міжетнічній взаємодії й, певною мірою, адекватність державної етнополітики, є феномен дискримінації, власне, в оцінці самих дійових осіб етнонаціонального розвитку. Позитивні відповіді респондентів семи опитувань про наявність дискримінації щодо різних національностей коливаються для українців в межах 6,6 - 9,6%, для росіян: 5,7 - 9,5%, для євреїв: 4,1 - 7,2%, для інших національностей: 4,5 - 6,3%. Водночас абсолютна більшість респондентів з дискримінацією за етнічною ознакою не стикалася: українці - 88,1 - 93,2%; росіяни - 85,7 - 93,8%; євреї - 86,0 - 96,6%; інші національності - 83,5 - 92,3% [3, 28].

Високий рівень толерантності у міжетнічних стосунках підтверджують заміри за шкалою американського соціолога Е. Богардуса про ставлення представників різних етнічних спільнот один до одного. Скажімо, середній бал національної дистанційованості за період з 1994 по 2008 рік становив 4,4 - 5,3; для росіян - 1,9 - 3,2; для білорусів - 2,7 - 4,2; для євреїв - 3,8 - 5,2; для поляків - 4,4 - 5,0; для німців - 4,5 - 5,3; для словаків - 4,6 - 5,1; для угорців - 4,6 - 5,4; для кримських татар - 4,6 - 5,6; для молдован - 4,6 - 5,4; для румун - 4,7 - 5,4 тощо [3, 33]. Щоправда, час від часу соціологи фіксують зниження рівня толерантності стосовно деяких груп впродовж останніх семи років. Однак воно не суттєве. Занепокоєння викликають випадки, хоча й поодинокі, вандалізму по відношенню до історичних і культурних пам'яток, етнічних меншин, наприклад, кримських татар, та випадки насильства над вихідцями з країн Африки.

Сучасну конфігурацію етнонаціональної структури українського суспільства визначають не тільки процеси становлення, устійнення та внутріетнічного розвитку кожного з перелічених її компонентів, процеси міжетнічної взаємодії, але й певна ієрархія поміж цими елементами, що склалася за рядом ознак (рівень освіти, доходи, зайнятість тощо). Перепис 2001 року у цьому компоненті відтворив дещо іншу вертикаль найчисельніших етнічних спільнот України. Скажімо, за показником питомої ваги осіб з повною і базовою вищою освітою в кожній із складових цієї вертикалі на сьогодні маємо таку картину: українці - 21%, росіяни - 30, білоруси - 24, молдовани - 8, кримські татари - 18, болгары - 17, угорці - 9, румуни - 7, поляки - 20%. За роки існування незалежної української держави чітко визначилась тенденція до зростання частки осіб з вищою освітою серед усіх етнічних спільнот, що складають основу етнонаціональної структури суспільства. Водночас відмінності за цим показником між росіянами, білорусами, українцями і поляками, з одного боку, та румунами, молдованами й угорцями, з іншого боку, залишаються все ще суттєвими, що

зменшує можливості останніх здійснити висхідну соціальну мобільність на рівні групи. Коли йдеться про ієрархічні або статусні відмінності між компонентами етнонаціональної структури українського суспільства, слід також мати на увазі різні можливості тих чи тих спільнот задовольнити етнокультурні, а то й політичні інтереси своїх членів. Скажімо, до російської спільноти престижно належати через її особливий статус в Україні як такий, що спирається, зокрема, на цілком завершену мовну і культурну інфраструктуру й потужну підтримку етнічної батьківщини. Сила кримських татар визначається, передусім, високим рівнем їхньої внутрішньої групової солідарності і згуртованості, здатністю за допомогою чітко організованих колективних дій й прямого тиску на владу досягти своїх цілей. Здатність збурити громадську думку й вплинути на владу з метою відстоювання певних етнічних цінностей та інтересів неодноразово демонстрували деякі лідери єврейської спільноти.

У контексті системного бачення етнонаціональної структури українського суспільства та її динаміки важливо з'ясувати не тільки її внутрішню будову, але й зовнішні зв'язки кожного з її елементів, зокрема, можливість входження останніх у більші системи, організовані за гомоетнічним принципом (більші спільноти). До речі, цей чинник може суттєво (через зовнішню допомогу чи її відсутність) впливати на особистісний чи груповий розвиток представників етнічних спільнот). З цієї точки зору українська етнонація, зрозуміло, не може розглядатись як складова частина більшої гомоетнічної системи (спільноти). У цьому сенсі українська нація є вже найзагальнішою системою, яка має свої підсистеми: територіальне або поселенське ядро етносу (українці, які проживають в Україні) й діаспору (українці, які проживають за межами України на території інших етнополітичних організацій). Що ж до національних меншин України, то, будучи діаспорними утвореннями по відношенню до своїх етнічних батьківщин (країн виходу), вони якраз і виступають складовими частинами або підсистемами відповідних етносів, основні ареали розселення яких перебувають за межами української території.

Поза всяким сумнівом, стійкі установки на толерантність відкривають перспективи для утвердження такого феномену як міжетнічна солідарність [4], котра за певних обставин попри усі політичні настрої, або ж і політичні доктрини, може відіграти вирішальну роль у консолідації українського суспільства на багатоетнічній, багатокультурній основі. Вияви такої солідарності фіксуються як на рівні національних меншин (скажімо, міжетнічні об'єднання громадських організацій меншин), так і у більш широкому контексті. У цьому контексті конструктивну роль має відіграти міжкультурний діалог як важлива складова міжетнічної взаємодії. Його я визначаю таким чином: «Міжкультурний діалог – це «відкритий та наповнений повагою обмін поглядами між індивідами, групами з різним

етнічним, релігійним й лінгвістичним походженням та спадщиною на основі взаємного порозуміння та поваги. Він здійснюється на усіх рівнях – у межах одного суспільства, між суспільствами Європи, між Європою більш широким світом» [2, 84]. Завважу, що у процесі діалогу відбувається інтенсивний обмін інформацією, переважно культурницької, й ця інформація великою мірою впливає на формування уявлень про учасників міжкультурного діалогу.

Осягаючи концептуальне наповнення змісту поняття «міжкультурний діалог» як у теоретичному контексті, так і у реаліях практик полікультурних, поліетнічних країн та його роль у формуванні соціальної ситуації особистісного та суспільного розвитку, ми повинні рахуватися з багатогранною наповненістю й різновекторною дією силового поля феноменів, які узагальнюються під ключовими термінами, котрі окреслюють складові якісні характеристики акторів цього діалогу. Я маю на увазі етнічні, культурні, релігійні, лінгвістичні маркери тих, хто безпосередньо чи опосередковано бере участь у діалозі. При цьому, наголошую, що у процесові дослідження й реалізації міжкультурного діалогу варто враховувати багатоаспектність того чи іншого маркера. Скажімо, етнічна чи культурна звичаєвість, традиції, обряди, нюанси віри, різноголосся мовлення; зрештою, ментальність, обумовлена саме цією багатоаспектністю.

Отже, проаналізуємо феномен міжкультурного діалогу з точки зору його структури, конкретних умов його здійснення, участі акторів й, зрештою, перспектив його менеджменту. Цей аналіз буде здійснюватися з врахуванням контексту українських реалій. Концептуально я пропоную розглядати феномен «міжкультурного діалогу» у рамках теорії інтеракціонізму, що передбачає його інтерпретацію як складової процесу взаємодії, у нашому випадку взаємодії у сфері культурного розвитку суспільства. Вважаю, що такий концептуальний підхід у дослідженні феномену міжкультурного діалогу є на сьогоднішній день найбільш продуктивним, оскільки він дає можливість адекватно відтворити сам процес «діалогівання» й об'єктивно визначити значущість результатів діалогу. Згідно з запропонованою концепцією, структуру міжкультурного діалогу можна представити таким чином: міжкультурні контакти, міжкультурне спілкування, міжкультурні зв'язки, міжкультурні відносини. У цій структурі надзвичайно важливими компонентами виступають міжкультурні контакти та міжкультурне спілкування, оскільки вони в силу своєї природи (безпосередності) є ефективними провідниками й саме тут відбувається найбільш інтенсивний обмін інформацією.

Теоретико-методологічний аналіз явища «міжкультурний діалог», запропонований вище, складає базу для дослідження його конкретних практик. Найперше, про що варто вести мову, – це можливості для міжкультурного діалогу та перешкоди на його шляху, що виникають у

результаті відродження культур чи то елементів культур, носіями яких є представники етносів, котрі мешкають в Україні. Найбільш очевидно етнокультурний ренесанс, як було показано вище, виявляється у середовищі українського етносу, багатьох етнічних спільнот. У цьому процесові культура набуває особливого значення не лише тому, що саме вона є надзвичайно переконливим візуальним і змістовним маркером етнічності, зокрема української, але й змінюється ставлення (воно стає більш позитивним) до української культури як вагомого чинника суспільного розвитку.

Етнополітичний, етнокультурний ренесанс тісно пов'язані з міжкультурним діалогом і, як показує практика, великою мірою визначають його перебіг та й, зрештою, якість діалогу. І тут варто рахуватися з двома напрямками дії етнокультурного відродження: **1)** відродження культур різних компонентів етнонаціональної структури українського суспільства розширює етнічну базу й поле для їхньої взаємодії (мається на увазі, передусім, звільнення етнічностей від фальшивих ідеологем типу «домінантності-підлеглості» – у радянський період «старший-молодший брат», першості «у черзі за визнанням» (за Юрієм Шевельовим) російськості тощо. Ця обставина відкрила горизонти рівноправності у спілкуванні, що, безумовно, є позитивним; **2)** інша тенденція – відродження культурної самобутності спільнот України – супроводжується зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й концентрації зусиль переважно на вирішенні проблем своєї спільноти. Така ситуація може посилювати автарктичні, до певної міри, сепаратистські тенденції, часом протиставлення інтересів однієї етнічної спільноти іншій. Ця обставина, на відміну від попередньої, обмежує простір міжкультурного діалогу й є прямою перешкодою на його шляху. Для досягнення ефективності міжкультурного діалогу найперше варто прагнути до збалансування двох зазначених вище тенденцій – відкритості й автаркизації. І це є одним із головних завдань менеджменту міжкультурним діалогом (у більш широкому розумінні, етнополітичного менеджменту).

Спробую відповісти на питання про те, яким чином реалізується міжкультурний діалог в Україні, чи наповнюється, чи використовується (як використовується) у нашій країні простір міжкультурного діалогу, або, принаймні, буду намагатися окреслити проблеми, які виникають у його організації та перебігу. Повертаючись до можливостей різних аспектів фізичного простору, у яких реалізується міжкультурний діалог, я вже *apriori* можу констатувати, що вони в Україні використовуються мінімально. Такий висновок я роблю на підставі даних Держкомнацрелігій (вони, на мою думку є найбільш адекватними й вірогідними). Безумовно, до своїх розмірковувань про долю міжкультурного діалогу в Україні я долучаю й інші дані. Оглянувши звіти згаданого комітету, відразу стає зрозумілим, що на

сьогоднішній день вся увага концентрується на задоволенні запитів окремих (не виокремлених, а окремо взятих) національних меншин і у тіні залишається питання міжкультурної (міжетнічної) взаємодії. Принаймні, приклади, взяті із простору діалогу, на всеукраїнському рівні практично відсутні. Скажімо, із 1300 громадських організацій національних меншин, які були зареєстровані в Україні станом на 1 січня 2008 року, лише три можна розглядати як такі, що за своєю структурою й діяльністю є майданчиком для розгортання міжкультурного діалогу. Це – «Асоціація національно-культурних об'єднань України», «Конгрес національних громад України», «Рада національних товариств України». На мою думку, переконливим у своєму позитивному впливові на розгортання міжкультурного діалогу (звертаю увагу, у молодіжному середовищі, що є надзвичайно перспективним) став табір «Джерела толерантності», яким уже кілька років поспіль опікується «Конгрес національних громад України». Безумовно, й інші організації, проводячи свої фестивалі, конгреси тощо, запрошують, а іноді й залучають вихідців з інших етнічних спільнот. Однак, такі акції скоріше є спорадичними. В історії етнічних рухів України, яка починається із здобуттям нею своєї незалежності, надто мало прикладів проведення заходів, спільно з ініційованих громадськими організаціями двох-трьох (можливо, й більшої кількості) національних меншин, а також участі представників однієї етнічної спільноти у діяльності громадської організації, чи руху іншої спільноти. Останнє було притаманне, хіба що винятково, лише для «Народного Руху України», який, в основі своїй був заснований представниками української (цей термін я вживаю в етнічному розумінні) спільноти. Й то, на етапі свого становлення, коли його, скажімо, активно підтримали вихідці із російської та деяких інших спільнот.

Покликаючись на публікації згаданого вище Держкомнацрелігій, серед культурницьких дійств, котрі формують простір діалогу й у рамках яких він ефективно розгортається, варто згадати такі: «Дні Європи», «Свято слов'янської писемності і культури», Всеукраїнський фестиваль «Всі ми діти твої, Україно!», Всеукраїнський фестиваль національних колективів «Дружба», фестиваль культур національних меншин «Мелодії солоних озер», Міжнародний пленер живописців, майстрів народного декоративно-прикладного мистецтва-представників національних меншин.

Поміж тих компонентів фізичного простору міжкультурного діалогу в Україні, які, на моє переконання, до певної міри (або за вправного менеджменту можуть стати такими), є бібліотеки й архівні установи, навчальні заклади та ті, що наповнюють віртуальний простір, зокрема засоби масової комунікації. Кілька штрихів на підтвердження запропонованої думки. Скажімо, організовуючи у масових бібліотеках відділи літератури мовами національних меншин і про меншин, ми формуємо поле доступу до культурних надбань не лише представникам своєї, але й інших спільнот; на

базі архівних документів та матеріалів готуються документальні та інформаційно-довідкові видання, які адекватно відтворюють історію, культуру етнічних спільнот України, їхню взаємодію поміж собою й з титульним етносом – українцями (приклад видань про греків в Україні, культуру кримських татар, про етнічні групи та народності Буковини тощо).

Розвиток освіти у незалежній Україні свідчить про те, що тут уже сформоване досить широке, і до певної міри стійке, поле міжкультурного діалогу. Я маю на увазі, передусім, два моменти: 1) існування загальноосвітніх шкіл, де навчання здійснюється двома (і не тільки українською та російською, що подекуди мало місце і у радянський період історії України) й більше мовами; 2) вивчення іноземних мов і культур як фаху у вищих навчальних закладах (ця традиція зберігається в Україні впродовж усієї історії освіти) та підготовка у вузах фахівців мовами етнічних спільнот для шкіл з навчанням мовами національних меншин й громадсько-культурницької діяльності у поліетнічному середовищі.

Останніми роками в Україні починає формуватися віртуальний простір міжкультурного діалогу. Щоправда, він, на моє переконання, потенційно маючи невичерпний ресурс, фактично поки що функціонує не дуже помітно й його вплив на якість міжкультурного діалогу не настільки вагома, щоби визначальним чином впливати на його результати. Очевидними ознаками наявності цього аспекту фізичного простору є, передусім, видання кількох загальноукраїнських газет українською мовою, або ж українською й мовою тієї чи тієї етнічної спільноти, чи то мовою, зрозумілою для усіх меншин – російською (серед таких - «Форум націй», «Наша Батьківщина («Наша Родина»), «Єврейські вісті», «Елліни України», «Голос Азербайджану», «Романі Яг» тощо). Іншою ознакою такого виду простору є інформація про історію, культуру, організаційне та етнокультурне життя національних меншин, яка друкується у всеукраїнських, регіональних, місцевих газетах. Для з'ясування рівня її впливу на міжкультурний діалог варто провести ретельний контент-аналіз матеріалів цих ЗМІ, дотичних до етнокультурного простору України. На сьогоднішній день такого комплексного аналізу не здійснювалося; є лише кілька спроб проаналізувати ситуацію зі ЗМІ у контексті міжетнічної взаємодії й то, переважно, як констатація негативних явищ. Мушу визнати, що інформація про етнічні спільноти у згаданих категоріях засобів масової інформації з'являється нерегулярно й безсистемно, принаймні, така ситуація склалася на даний момент. Ще більш невтішною виявляється ситуація з радіо й телебаченням. А у коп'ютерному просторі з його надзвичайним потенціалом, як свідчить аналіз Східно-Європейського інституту розвитку, з'являються переважно образливі для вихідців з інших країн матеріали, які заряджені негативною енергією, мають конфронтаційний характер й далекі від того, щоби сприяти розвиткові міжкультурного діалогу, навпаки, вони його руйнують [1, 30-37].

Щодо оцінки (вживу новий для нашої наукової думки термін «евалюації», який, за моїм переконанням, більш адекватний у нашому контексті) результатів міжкультурного діалогу в Україні, то тут варто зважати на такі моменти: **1)** для такого діалогу у нашій країні існують об'єктивні обставини; **2)** розвиток етнонаціональної ситуації з усе частішими виявами неприязні й ворожнечі вимагає вибудовування міжкультурного діалогу як одного із ефективних конструктів у вирішенні проблемних ситуацій у стосунках між носіями різних етнічностей; **3)** останнім часом все частіше з'являються приклади того, що проведення міжкультурного діалогу перетворюється у стійку тенденцію; **4)** позитивні результати (нехай поки що і не дуже вражаючі) програм етнокультурного відродження й задоволення соціальних запитів тих чи тих компонентів етнонаціональної структури українського суспільства, які налаштовують їх на інтеграційну хвилю; **5)** завдяки цим та іншим заходам на державному рівні розширюється поле міжкультурного діалогу; **6)** створюються можливості для діяльності громадських організацій національних меншин, зокрема, тих, які стимулюють етнокультурне відродження й посилюють міжетнічну солідарність.

Л і т е р а т у р а

1. «Екологія мови» в контексті проблеми розмаїття культур і ЗМІ. – Київ: Айва Плюс ЛТД, 2008.
2. Євтух В.Б. Концептуальні конструкти етносоціальних реалій: досвід трьохлітніх досліджень. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010.
3. Українське суспільство, 1992-2008. Соціологічний моніторинг. – Київ: 2008.
4. Yevtukh V. The role of government and NGO's in the system of ethno-political management in Ukraine. Document on «Civil Society Relations/Partnerships: Ethno-political Management». Education policy and minorities/Pilot Project – Ukraine. Final Report. – Strasbourg: 2002.

V. Yevtukh. The role of ethnic interaction in the context of personal and social development.

The article analyzes ethnic and national structure of Ukrainian society, the dynamics of its development, the impact of intercultural dialogue on optimization of the ethnic interaction.

Key words: *ethnicity, nation, intercultural dialogue and social development.*